

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШІНСЬКОГО

Беляєва Олександра Вікторівна

УДК: 372.011.044+371.302.81

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ
ПЕРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ
ОПРАЦЮВАННЯ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член АПН України

Богущ Алла Михайлівна

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор

Луцан Надія Іванівна

Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, завідувач кафедри математичних і природничих дисциплін

кандидат педагогічних наук, доцент

Караман Ольга Володимирівна

Київський міський педагогічний університет імені Б.Д. Грінченка, доцент кафедри української мови та методики навчання, учений секретар науково-методичного центру досліджень, наукових проєктів та програм

Захист дисертації відбудеться « 5 » листопада 2009 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.01 при Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського за адресою: 65029, м. Одеса, Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий « 2 » жовтня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. С. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлюється концептуальними положеннями Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки, Державного стандарту початкової загальної освіти, Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), що передбачають реалізацію принципу гуманізації освіти, методологічну переорієнтацію процесу навчання на розвиток особистості учня, визнання її самотності та самоцінності, опанування молодшими школярами української мови як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності й культури.

Відомо, що мова як система існує тільки в процесі мовленнєвої діяльності людини. Сучасний шестирічний першокласник постійно перебуває у процесі дослідження довкілля, суспільства, життя загалом, тому для нього особливого значення набуває бажання і вміння більш чітко сформулювати власну думку, дати глибоку відповідь на поставлене запитання, самостійно сформулювати запитання з метою поглиблення знань або задоволення особистого інтересу тощо. Тому формування зв'язного діалогічного мовлення першокласників стає одним із найважливіших завдань вивчення рідної мови на сучасному етапі.

Проблемі розвитку зв'язного мовлення присвячені дослідження психологів (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Рубінштейн); педагогів (А.Алхазішвілі, С.Боднар, Ю.Пассов, В. Солнцев); мовознавців (О.Ахманова, І.Гальперін, М.Єрастов, Г.Колшанський, Л.Лосєва, М.Львов, І.Срезневський, Л.Щерба); лінгводидактів (І. Баранніков, А. Богущ, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Б. Кустарьова, Н.Луцан, Л.Мацько, М.Пентилюк, О.Хорошковська, М.Чмельова, Г. Чулкова) та інших науковців.

Аналіз літератури з проблеми розвитку зв'язного мовлення дітей засобами текстів різних жанрів засвідчує, що дослідженню окремих питань цієї проблеми приділялась значна увага вітчизняних (А. Богущ, Л. Варзацька, М.Вашуленко, І.Гудзик, Т.Піроженко, В.Скалкін, О.Хорошковська та ін.) та зарубіжних (І. Гальперин, І. Зимня, В. Кустарьова, М. Львов, Ю.Пассов, Т. Рамзаєва та ін.) науковців.

Пошуки шляхів розв'язання цієї проблеми знаходимо в низці дисертаційних робіт С.Беркнера, Е.Вільчека, О.Заболотської, М.Казанджиєвої, Н.Кирсти, А.Нікітіної, Б.Ходос, Л.Фесенко та інших. Особливого значення набувають дослідження із питань розвитку зв'язного та зокрема, діалогічного мовлення у старшому дошкільному й молодшому шкільному віці (В.Бадер, Р.Вовкотруб, Н.Головань, А.Зимульдінова, Н.Кирста, З. Кісарчук, Н. Луцан, М. Орап, Е. Палихата, Т. Постоян, Л. Фесенко, Н. Химич, С.Хаджирадєва, Г.Чулкова та ін.).

Незважаючи на наявність значної кількості психолого-педагогічної та науково-методичної літератури щодо розвитку зв'язного мовлення учнів, поза увагою дослідників залишилася проблема розвитку зв'язного діалогічного мовлення учнів початкової школи в умовах переходу на новий зміст освіти. Відтак, протиріччя, що виникло між: бажанням учнів отримати якомога більший обсяг

наукової інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій та Інтернету та відсутністю навичок живого, природного спілкування й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження «Методика розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання текстів різних жанрів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з держбюджетною темою «Теоретико-методичні засади розвитку мовленнєвого спілкування дошкільників і школярів» (№ 0100U006564), яка входить до тематичного плану Південного наукового центру АПН України. Тему дисертації затверджено вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (протокол № 12 від 29.06.2000) й узгоджено Радою з координації психолого-педагогічних досліджень АПН України (протокол № 1 від 23.01.01).

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов та методики розвитку зв'язного діалогічного мовлення учнів першого класу засобами художніх текстів різних жанрів.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати взаємозв'язок понять „мовлення”, „спілкування”, „зв'язне діалогічне мовлення”; визначити феномен „діалогічний знак”; уточнити поняття „діалогічна єдність”.
2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати ступені сформованості вмінь діалогізування та рівні розвитку зв'язного діалогічного мовлення учнів першого класу засобами художніх текстів різних жанрів.
3. Виявити педагогічні умови розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів.
4. Розробити та апробувати експериментальну модель і методику розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників засобами художніх текстів різних жанрів.

Об'єкт дослідження – навчально-мовленнєва діяльність першокласників.

Предмет дослідження – методика розвитку зв'язного діалогічного мовлення учнів першого класу.

Гіпотеза дослідження. Розвиток зв'язного діалогічного мовлення учнів першого класу буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- забезпечення комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку зв'язного мовлення першокласників;
- створення розвивально-мовленнєвого середовища з наявними емоційно-позитивними стимулами до діалогізування;
- використання художніх текстів різних жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення;
- поетапність навчання діалогізування: навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей

різних видів, складання мікродіалогів, створення діалогів різних функціональних типів.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз психолого-педагогічної, лінгводидактичної, навчально-та програмово-методичної літератури щодо методики розвитку зв'язного діалогічного мовлення учнів першого класу загальноосвітньої школи. *Емпіричні* – спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей на уроках та позаурочній діяльності для з'ясування рівня розвитку діалогічного мовлення; анкетування вчителів школи I ступеня з метою встановлення рівня теоретичної обізнаності та визначення місця розвитку діалогічного мовлення в навчально-виховному процесі; аналіз навчальних і поурочних планів учителів, чинних програм та підручників щодо з'ясування завдань навчання діалогічного мовлення першокласників. *Статистичні* – кількісний і якісний аналіз експериментальних даних щодо з'ясування рівнів сформованості вмінь учнів першого класу створювати діалоги в процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів.

Експериментальна база. Дослідження здійснювалось у Херсонському навчально-виховному комплексі – загальноосвітній школі I- III ступенів № 9 Херсонської ради, Миколаївській спеціалізованій школі I ступеня № 59 з поглибленим вивченням іноземної мови з 1 класу Миколаївської міської ради, Ізмаїльській загальноосвітній школі I-III ступенів № 10 Ізмаїльської міської ради Одеської області.

Наукова новизна дослідження. Уперше визначено поняття „діалогічний знак”; з'ясовано функціональний взаємозв'язок феноменів „діалогічне мовлення”, „спілкування”, „зв'язне діалогічне мовлення”; науково обґрунтовано педагогічні умови ефективного розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників засобами художніх текстів різних жанрів (забезпечення комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку зв'язного мовлення першокласників; створення розвивально-мовленнєвого середовища з наявними емоційно-позитивними стимулами до діалогізування; використання художніх текстів різних жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення; поетапність навчання діалогізування: навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей різних видів, складання мікродіалогів, створення діалогів різних функціональних типів); виявлено критерії (ініціативність спілкування, репродуктивно-творче діалогізування, мовленнєво-змістовий), схарактеризовано ступені сформованості вмінь діалогізування та рівні розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників засобами художніх текстів різних жанрів (високий, достатній, задовільний, низький, у стані формування); виявлено стадії розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників, уточнено поняття „діалогічна єдність”; дістала подальшого розвитку методика навчання учнів першого класу зв'язного мовлення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці: методики розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів (казка, оповідання, вірш); системи мовленнєво-комунікативних вправ різних типів (відтворювальні, перетворювальні, конструктивні; підготовчі, тренувальні, комунікативні, контрольні), спрямованих на розвиток діалогічного мовлення учнів першого класу; індивідуально-облікових карт

динаміки розвитку діалогічних умінь учнів у процесі навчання. Теоретичні положення й висновки, що містяться в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані в навчальному процесі початкової школи на уроках навчання грамоти, розвитку зв'язного мовлення, уроках курсу „Я і Україна. Навколишній світ”; при організації гурткової роботи, діяльність якої спрямована на розвиток зв'язного мовлення учнів сучасної початкової школи; а також у процесі викладання методики навчання рідної мови в молодших класах у вищих навчальних закладах та післядипломної освіти.

Основні положення, результати дослідження впроваджувались у практику роботи вищих навчальних закладів: Миколаївського державного університету (акт № 08/105 від 10.02.09), Херсонського державного університету (акт № 07-12/1809 від 24.12.08), в роботу курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів при Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (акт № 32/16-26 від 10.02.09) та Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (акт № 01-07/608 від 24.12.08) та науково-методичного центру управління освіти Миколаївської міської ради (акт № 35/1 від 26.08.08), Херсонського навчально-виховного комплексу – загальноосвітній школі I-III ступенів № 9 Херсонської ради (акт № 1490 від 24.12.08), Миколаївській спеціалізованій школі I ступеня № 59 з поглибленим вивченням іноземної мови з 1 класу Миколаївської міської ради (акт № 66-А від 22.08.08), Миколаївській загальноосвітній школі I-III ступенів №7 Миколаївської міської ради (акт № 182/1 від 26.08.08), Первомайській загальноосвітній школі I ступеня № 11 Первомайської міської ради Миколаївської області (акт № 115/2 від 06.06.08), Ізмаїльській загальноосвітній школі I-III ступенів № 10 Ізмаїльської міської ради Одеської області (акт № 38 від 05.01.09).

Достовірність наукових результатів і висновків дослідження забезпечується вихідними теоретико-методологічними положеннями; системним аналізом джерелознавчої бази дослідження; застосуванням комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження; аналізом вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних праць; упровадженням результатів дослідження в практику роботи вчителів початкових класів Миколаївської, Херсонської та Одеської областей.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних („Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє (Одеса, 1995)”, „Образование в современном обществе: проблемы, теория, практика” (Одесса, 1996), „Педагогічна освіта в контексті євроінтеграційних процесів” (Миколаїв, 2008), всеукраїнських („Оновлення змісту дошкільної та початкової освіти в умовах впровадження особистісно-орієнтованої технології” (Миколаїв, 2003), „Оновлення змісту та форм дошкільної і початкової освіти України” (Миколаїв, 2003), „Використання нових навчальних технологій на уроках української мови і літератури” (Миколаїв, 2004), „Удосконалення професійної підготовки вчителя початкових класів засобами дисциплін гуманітарного циклу” (Херсон, 2005), „Формування професійної

компетенції майбутніх вчителів початкових класів” (Херсон, 2007), міжрегіональних („Проблеми, досвід підготовки студентів до виховної роботи у школі” (Миколаїв, 1995), „Становлення шкіл нового типу: досвід, проблеми, перспективи” (Миколаїв, 1995).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено в 14 публікаціях, серед яких 7 – у фахових виданнях України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (256 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок. У дисертації міститься 28 таблиць та 2 діаграми, що займають 2 сторінки основного тексту; 5 додатків на 80 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичну значущість; подано дані щодо апробації основних положень дисертації.

У **першому розділі** «Теоретичні засади розвитку зв’язного мовлення» розкрито й науково обґрунтовано сутність поняття «діалогічний знак»; уточнено поняття «зв’язне діалогічне мовлення», «текст»; розкрито взаємозв’язок понять «мовлення», «спілкування» та «зв’язне діалогічне мовлення» у навчанні учнів першого класу загальноосвітньої школи; досліджено реальний стан розвитку діалогічного мовлення в практиці сучасної школи.

Зв’язне мовлення як багатоаспектне та багатофункціональне педагогічне явище виступає об’єктом активного вивчення в різних напрямках. Так, лінгвістичний аспект проблеми (І.Гальперін, М.Єрастов, Г.Колшанський, Л.Лосева, І.Срезневський, О.Текучов, Л.Щерба) передбачає розуміння продукту або результату діяльності, яким є текст, – зв’язне висловлювання.

У психології (Л.Виготський, О.Леонтьєв, О.Лурія, С.Рубінштейн) об’єктом теоретичного аналізу виступає зв’язне мовлення як процес, що розкриває закономірності породження та сприйняття висловлювань у мовленнєвій діяльності. З іншого боку, мовлення є найважливішим засобом комунікації, засобом пізнання впливу на особистість шляхом спілкування.

Дидактичний аспект розвитку зв’язного мовлення (І.Баранніков, А.Богущ, О.Бойцова, О.Караман, Н.Карашева, Б.Кустарьова, Н.Луцан, Г.Чулкова та ін.) розкриває загальні тенденції розвитку особистості з розвитком зв’язного мовлення.

Зв’язне мовлення – це самостійний вислів, що не вимагає спонукання ззовні. Воно змістове, логічне, послідовне, достатньо зрозуміле саме по собі та не потребує додаткових запитань і уточнень. Це таке мовлення, в якому думки викладаються точно й у повному обсязі, тобто й основні думки, і деталі розкриваються правильно, послідовно, зв’язно, без протиріч та логічних помилок. Основними комунікативними ознаками зв’язного мовлення є точність, доречність, багатство, виразність, нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність. Учені (А.Богущ, М.Пентилук та

інші) стверджують, що зв'язне мовлення органічно поєднане із процесом спілкування, є одним із важливих факторів соціального розвитку людини.

Учені (А. Алхазішвілі, І. Зимня, Г.Колшанський, О.Леонтьєв, Р. Мільруд, Ю.Пассов, А.Петровський, В.Солнцев, Л.Щерба, Б.Шпалінський) розглядають спілкування як полікомпонентний утвір, який охоплює всі можливі типи процесів взаємозв'язку і взаємодії людей: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (зв'язки і впливи учасників), перцепцію (сприйняття органами чуття). Провідною характеристикою спілкування, як специфічного виду діяльності, є те, що через нього людина будує свої взаємини з іншими людьми. Тобто спілкування виступає як умова соціалізації особистості, є комунікативним процесом, у якому основного значення набуває його діалогічний характер, що передбачає взаємодію, взаєморозуміння, взаємовідносини між двома чи кількома суб'єктами. Спілкування супроводжує всі види діяльності людини. Учені (А.Богуш, М.Львов, В. Скалкін, Н.Скляренко та інші) зазначають, що діалог є найважливішою формою мовленнєвого спілкування. Діалог відбувається в процесі спілкування, при цьому людина самовизначається, виявляє свої індивідуальні особливості. За формою взаємодії можна судити про комунікативні вміння, риси характеру людини; за специфікою організації мовлення – про загальну культуру та грамотність. Навіть процес навчання на комунікативно-діяльнісній основі передбачає його побудову як моделі процесу спілкування.

Діалог – безпосередньо звернений до слухачів, а тому не піддається попередній обробці. Учені (О.Бігич, Т.Олійник, Н.Скляренко) визначають комунікативні функції, що виконує діалогічне мовлення: запит інформації – повідомлення інформації; пропозиція (у формі прохання, наказу, поради) – прийняття або неприйняття запропонованого; обмін судженнями, враженнями, думками; взаємопереконання, обґрунтування свого погляду. По-різному визначають учені (М.Бахтін, Ф.Бацич, З.Кісарчук, Г. Кучинський, В.Скалкін) структурну одиницю мовленнєвого спілкування, а саме: „діалогічний крок”, „діалогічний цикл”, „мовленнєвий хід”, „двохголосне слово”, „репліка”, „діалогічна єдність” тощо. Науковці (А.Богуш, В.Скалкін, Е.Сосенко) визначають такі характерні риси діалогу, як еліптичність, згорнутість синтаксичних засобів, зверненість до співрозмовника, ненормативність (наявність незавершених речень, псевдопочатків і т. ін.), клішованість тощо.

Зв'язне діалогічне мовлення ми визначаємо як безпосередній обмін висловлюваннями між двома або декількома особами, структурною одиницею якого є діалогічна єдність, що об'єднує відносно автономні пари реплік, у середині яких є особливо тісний змістовний зв'язок за допомогою діалогічних знаків. Діалогічні знаки ми розглядаємо як опорні слова попередньої репліки в діалогічній єдності, що несуть основне змістове навантаження висловлювання.

Одним із основних засобів розвитку зв'язного мовлення є літературний текст. Текст, як лінгвістичне явище, характеризується такими ознаками: зв'язністю, цілісністю, інтенційністю (авторською метою), інформативністю, ситуативністю (зв'язністю з контекстом), членованістю (наявністю смислових частин), інтегративністю (єдністю цих частин), модальністю (особистісним

ставленням), розгорнутістю, послідовністю, динамізмом зображуваного тощо (В.Бадер, А.Богуш, Г.Колшанський, Л.Лосева, Н. Луцан, Б.Ходос). Текст як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, що виконує різноманітні функції, це результат спілкування, його структурно-мовна складова і водночас кінцева реалізація; структура, в яку втілюється “живий” дискурс (мовленнєвий потік) після свого завершення. У такому розумінні текст постає як “вичерпаний”, “зупинений” дискурс. У процесі розвитку зв’язного мовлення засобами художніх текстів різних жанрів практично відбувається зворотний процес, тобто перетворення адресатом тексту на дискурс.

Результати аналізу програм, Державного стандарту та Базового компонента дошкільної освіти засвідчили високі вимоги щодо розвитку зв’язного діалогічного мовлення дітей 6-7 років. Аналіз підручників для першого класу виявив обмежену кількість текстів-діалогів, монологічних текстів з наявністю діалогічних конструкцій та віршів, написаних у діалогічній формі, недостатню кількість вправ, спрямованих на розвиток зв’язного діалогічного мовлення першокласників, що зумовило відсутність систематичної, цілеспрямованої роботи на уроках у 1-му класі щодо розвитку діалогічного мовлення. Аналіз анкетування вчителів засвідчив теоретичну та методичну невідповідність учителів до розвитку діалогічного мовлення засобами текстів казок, оповідань, віршів у 1 класі. Основною причиною такого стану вважаємо відсутність розробки ефективної методики розвитку діалогічного мовлення рідною мовою у 1-му класі, недостатнє забезпечення вчителів необхідними методичними посібниками з означеної проблеми, відсутність навчальних посібників із достатньою кількістю текстів різних жанрів для розвитку зв’язного діалогічного мовлення першокласників.

У **другому розділі** «Експериментальне дослідження розвитку зв’язного діалогічного мовлення першокласників засобами художніх текстів різних жанрів» визначено критерії та показники розвитку діалогічного мовлення, схарактеризовано рівні розвитку зв’язного діалогічного мовлення першокласників за змістом художніх текстів різних жанрів та ступені сформованості діалогічного мовлення, визначено педагогічні умови ефективного розвитку діалогічного мовлення першокласників засобами текстів різних жанрів; визначено принципи побудови експериментального дослідження; подано теоретичне обґрунтування експериментальної моделі розвитку діалогічного мовлення першокласників у процесі опанування художніх текстів різних жанрів; висвітлено кількісно-якісні результати констатувального і прикінцевого етапів експерименту.

Критеріями розвитку діалогічного мовлення першокласників виступили:

- **ініціативність спілкування** з показниками: вміння започатковувати діалог, використовуючи відповідну ініціативну репліку з художнього тексту; вміння підтримувати розмову, додавати до репліки співрозмовника реактивно-ініціативну репліку із змісту художнього тексту; вміння стимулювати співрозмовника до висловлювання, продовжувати діалог;
- **репродуктивно-творче діалогізування** з показниками: вміння швидко реагувати на репліку

співрозмовника, використовуючи репліки як з художнього тексту, так і свої власні, вміння продукувати діалогічні єдності різних видів; уміння продукувати власні діалоги різних функціональних типів за змістом текстів різних художніх жанрів;

- **мовленнєво-змістовий** з показниками: емоційна забарвленість діалогу (використання відповідної інтонації слів - здивування, радощі, недовіри тощо та позамовних засобів (міміка, жести), типи, види та кількість реплік, кількість діалогічних єдностей.

Загальний аналіз результатів виконання експериментальних завдань засвідчив, що розвиток діалогічного мовлення не однаковий у різних груп першокласників. Виходячи із розробленої в ході дослідження ступенів сформованості діалогічних умінь учнів першого класу, ураховуючи сукупність кількісної та якісної характеристик показників критеріїв, було виокремлено п'ять рівнів розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників засобами текстів різних жанрів. Схарактеризуємо їх.

Високий рівень (45 – 37 балів). Діти цього рівня в усіх випадках розпочинають самостійно діалог, уживаючи відповідну ініціативну репліку з художнього тексту, швидко включаються в діалог, уміють швидко й доречно реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи репліки як з художнього тексту, так і свої власні. Учні вміють самостійно, без допомоги експериментатора продукувати власні діалоги не менше, ніж 4 функціональних типи за змістом текстів різних художніх жанрів, висловлюють не лише свою думку з приводу предмета розмови, а й зіставляють різні погляди на той самий предмет, виявляють ініціативу, активність у складанні діалогу. Вони демонструють високу культуру спілкування, уміють уважно і доброзичливо слухати співрозмовника, наводять аргументи для доказу своєї думки, вміють погодитись або спростувати думку партнера, намагаються переконати співрозмовника. Діалог, створений дитиною, має яскраве емоційне забарвлення, учні демонструють високу культуру спілкування, користуються формулами мовленнєвого етикету, вміють уважно і доброзичливо слухати співрозмовника, створюють 4-5 реплік різних типів, не менше чотирьох видів, 7-8 діалогічних єдностей різних видів; користуються як мовними, так і позамовними засобами спілкування (міміка, жести, контакт очей, поза співрозмовників). Діалоги містять репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення, здивування, радості тощо.

Достатній рівень (36 – 28 балів). Учні здебільшого швидко починають діалог, уживаючи відповідну ініціативну репліку як з художнього тексту, так і свої власні, вміють підтримувати розмову, додають до репліки реактивно-ініціативну репліку зі змісту художнього тексту, намагаються стимулювати співрозмовника до висловлювання, вміють доречно поставити запитання та відповісти на запитання, але наявні невеликі відхилення від теми, можуть бути короткі паузи. Вони чітко висловлюють свої думки, вміють створювати власні діалоги 3 функціональних типів за змістом текстів різних художніх жанрів. Учні виявляють самостійність, активність та ініціативу у створенні діалогу. Але між репліками деяких діалогічних єдностей є порушення логічного зв'язку. Діалог,

створений ними, має емоційне забарвлення, учні уміють дати позитивну оцінку і бути стриманими та коректними в разі незгоди з думкою співрозмовника; користуються як мовними, так і позамовними засобами спілкування (міміка, жести, контакт очей, поза співрозмовників), подекуди ці засоби використовуються недоречно. Діалоги містять репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення, здивування, радості тощо. Учні продукують 4-5 реплік, не менше ніж трьох типів, 6-7 діалогічних єдностей різних видів.

Задовільний рівень (27 – 19 балів). Учням цього рівня подекуди вдається започатковувати діалог, уживаючи відповідні ініціативні репліки з художніх текстів, подекуди свої власні, вони намагаються підтримувати розмову, але найчастіше дібрані репліки реактивні, а не реактивно-ініціативні, довго шукають стимулювальну репліку, потребують допомоги експериментатора; продовжують діалог однією реплікою, спостерігаються відхилення від теми, побудова реплік в окремих випадках потребує корекції. Діти створюють власні діалоги 2-х функціональних типів за змістом текстів різних художніх жанрів; виявляють самостійність, активність та ініціативу у створенні діалогу. Натомість між репліками деяких діалогічних єдностей є порушення логічного зв'язку, в оформленні реплік діти припускаються окремих мовленнєвих помилок. Учні додержуються правил мовленнєвого етикету. При цьому в діалозі можуть бути відхилення від теми, вони не досить чітко обґрунтовують свої думки. Діалоги, створені дітьми цього рівня, мають слабке емоційне забарвлення, у них може бути відсутня вступна та заключні репліки. Дитина створює 2-3 репліки не менше ніж двох типів, які можна віднести до двох різних видів, 4-5 діалогічних єдностей різних видів. Учні користуються позамовними засобами спілкування, хоч і не завжди доречно. Наявна хоча б одна репліка подиву або захоплення, або радості тощо.

Низький рівень (18 – 10 балів). Діти цього рівня можуть започатковувати діалог, уживають відповідну ініціативну репліку з художнього тексту тільки за допомогою вчителя, не вміють підтримувати розмову, додаючи до репліки ініціативну репліку зі змісту художнього твору; не можуть стимулювати співрозмовника до висловлювання, продовжувати діалог вони можуть тільки в окремих випадках та за допомогою дорослого. Учні не виявляють активності, діалог будують за допомогою експериментатора, часто припускаються мовленнєвих помилок, порушення логічного зв'язку між репліками. Знають усталені вирази, властиві для ввічливої бесіди, але не завжди доречно користуються ними, роблять довгі паузи, не можуть чітко сформулювати думку, при створенні діалогу потребують допомоги вчителя. Діалоги, створені дітьми, не мають емоційного забарвлення, побудова реплік потребує корекції, діти створюють 2 репліки одного типу, 2 діалогічні єдності. В окремих випадках учні користуються позамовними засобами спілкування. Наявна хоча б одна репліка подиву або захоплення, або радості тощо.

Діалогічне мовлення у стані формування (9 і нижче балів). Учні можуть започатковувати діалог реплікою з художнього тексту тільки за допомогою вчителя, спроможні підтримувати діалог, відповідати на запитання лише “так” чи “ні”, не вміють стимулювати співрозмовника до висловлю-

вання та продовжувати діалог навіть з допомогою вчителя. Діти не можуть реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи репліки з художнього тексту, власні репліки можуть створити тільки за допомогою вчителя; будують діалог лише з однієї елементарної репліки, не можуть продукувати власні діалоги за змістом текстів різних художніх жанрів. У них відсутні самостійність й ініціатива. Ці діти пасивні, постійно потребують допомоги експериментатора. Діалоги, створені ними, не мають емоційного забарвлення. Учні будують діалоги не більше, ніж із двох реплік одного типу, створюють 1-2 діалогічні єдності, роблять довгі паузи, припускаються багатьох мовленнєвих помилок.

За результатами констатувального етапу експерименту виявилось, що високого рівня розвитку зв'язного діалогічного мовлення досягли тільки окремі учні: 3,3% експериментальних та 1,6% контрольних груп, достатнього рівня - 5% та 6,6% експериментальних та контрольних груп відповідно. На задовільному рівні перебувало: 31,7% дітей експериментальних та 36,8% контрольних груп. Низький рівень сформованості зв'язного діалогічного мовлення засвідчили 41,7% першокласників експериментальних та 38,4% контрольних груп. Діалогічне мовлення у стані формування виявили 18,3% дітей експериментальних та 16,6% контрольних груп.

На формувальному етапі дослідження було розроблено експериментальну модель розвитку діалогічного мовлення першокласників у процесі опанування художніх текстів різних жанрів, що обіймала чотири взаємопов'язаних етапи. Метою першого – **когнітивно-репродуктивного** етапу було забезпечення навчально-виховного процесу необхідним експериментальним матеріалом та ознайомлення дітей з діалогом як формою мовлення та реплікою як найменшою одиницею діалогу. Змістовий аспект роботи означеного етапу передбачав два шаблі.

I шабель – пропедевтично-організаційний. Основним його завданням стало забезпечення навчально-виховного процесу необхідним експериментальним матеріалом, а саме коригування календарних планів з навчання грамоти та курсу “Я і Україна. Навколишній світ” щодо розвитку зв'язного діалогічного мовлення засобами художніх текстів різних жанрів, розробка Програми спецкурсу “Спілкування” для забезпечення варіативної складової навчальної програми, розробка Програми драматичного гуртка “Сузір'я”, створення умов для занурення учнів в атмосферу комунікації, спілкування.

II шабель - навчання дітей реплікування. На цьому етапі найважливішим було навчити дітей адекватно реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи відповідну реактивну або реактивно-ініціативну репліку з прослуханого художнього тексту. На цьому шаблі першого етапу проводились умовно комунікативні вправи. А саме: підстановочні вправи, в яких мовленнєвий зразок наповнювався іншими, відомими учням лексичними одиницями; вправи-трансформації, що вимагали від учнів перебудови заданого зразка; питально-відповідні вправи мали за мету навчити дітей ставити запитання та відповідати на запитання.

На першому етапі реалізувались такі педагогічні умови: використання художніх текстів різних

жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення; поетапність навчання діалогізування, а саме навчання реплікування.

Завдання цього етапу реалізувались переважно в добукварний та частково в букварний періоди навчання грамоти.

Метою другого – **ініціативно-продуктивного** етапу було занурення дітей в активну мовленнєву діяльність за змістом художніх текстів різних жанрів. Основним завданням цього етапу було навчити дітей започатковувати діалог, вживаючи відповідну ініціативну репліку з художнього тексту та підтримувати розмову, стимулювати співрозмовника до висловлювання.

Змістовий аспект роботи означеного етапу передбачав засвоєння дітьми діалогічних єдностей різних видів. На цьому етапі проводилися рецептивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи на обмін репліками, а саме: вправи на використання реактивних та ініціативних реплік різних видів (залежно від виду діалогічних єдностей), розгортання реактивно-ініціативних реплік, навчання стимулювальних реплік.

На другому етапі реалізувались такі педагогічні умови: забезпечення комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку зв'язного мовлення першокласників; використання художніх текстів різних жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення; поетапність навчання діалогізування: навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей різних видів.

Завдання цього етапу частково реалізувались у добукварний період, а в основному на букварному етапі навчання грамоти.

На третьому – **ініціативно-творчому** етапі основним завданням було навчити дітей об'єднувати засвоєні ними діалогічні єдності в мікродіалоги згідно із запропонованими навчальними комунікативними ситуаціями та художніми текстами різних жанрів.

Змістовим аспектом цього етапу стало створення мікродіалогів. На цьому етапі використовувались рецептивно-продуктивні комунікативні вправи нижчого рівня, які допускали використання штучно створених вербальних опор. Такими опорами були підстановочні таблиці, структурно-мовленнєві таблиці та функціональні схеми, в основу яких покладено діалогічні знаки як особливий зв'язок діалогічних єдностей.

На третьому етапі реалізувались такі педагогічні умови: забезпечення комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників; створення розвивально-мовленнєвого середовища з наявними емоційно-позитивними стимулами до діалогізування; використання художніх текстів різних жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення; поетапність навчання діалогізування: навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей різних видів, складання мікродіалогів.

Завдання цього етапу реалізувались у букварний та післябукварний періоди навчання грамоти, на уроках курсу “Я і Україна. Навколишній світ”, на заняттях зі спецкурсу “Спілкування”, драматичного гуртка “Сузір'я”.

Метою четвертого – **творчо-імпровізаторського** етапу було навчання дітей самостійно створювати діалоги різних функціональних типів на основі прочитаного тексту та запропонованої комунікативної ситуації. На цьому етапі використовувалися рецептивно-продуктивні комунікативні вправи вищого рівня, найчастіше це лінгвістичні та рольові ігри. Продуктом мовлення учнів на цьому етапі став діалог певного функціонального типу, що включає 3-4 мікродіалоги. Найчастіше це тематичні бесіди, ігри-драматизації, розігрування самостійно створених діалогів, дискусії за змістом художніх текстів різних жанрів.

На четвертому етапі реалізувались такі педагогічні умови: забезпечення комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку зв'язного мовлення першокласників; створення розвивально-мовленнєвого середовища з наявними емоційно-позитивними стимулами до діалогізування; використання художніх текстів різних жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення; поетапність навчання діалогізування: навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей різних видів, складання мікродіалогів, створення діалогів різних функціональних типів.

Завдання цього етапу реалізувались частково в букварний та в основному в післябукварний періоди навчання грамоти, на уроках курсу “Я і Україна. Навколишній світ”, на заняттях зі спецкурсу “Спілкування”, драматичного гуртка “Сузір'я”.

Порівняльні кількісні дані щодо рівня розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників подано в таблиці.

Таблиця

Динаміка рівнів розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників (%)

Рівні	Кількість учнів (%)			
	Експериментальні групи		Контрольні групи	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	3,3%	21,7%	1,6%	5%
Достатній	5%	40%	6,6%	18,3%
Задовільний	31,7%	31,7%	36,8%	43,4%
Низький	41,6%	6,6%	38,4%	25%
У стані формування	18,3%	-	16,6%	8,3%

Як засвідчує таблиця, високий рівень був виявлений у 21,7% учнів ЕГ (у КГ – 5%), достатнього рівня досягли 40% дітей ЕГ і 18,3% КГ, задовільний рівень був притаманний 31,7% учнів ЕГ та 43,4% - КГ, низький рівень сформованості діалогічного мовлення був властивий 6,6% дітей ЕГ і 25% - КГ, в експериментальних групах дітей з рівнем сформованості діалогічного мовлення у стані

формування на прикінцевому етапі виявлено не було, натомість у КГ було виявлено ще 8,3% дітей.

У процесі експериментального навчання з'ясувалося, що розвиток діалогічного мовлення учнів першого класу загальноосвітньої школи проходить певні послідовні стадії, а саме:

- знайомство дітей із поняттям діалог, усвідомлення значущості діалогу в житті людей, навчання створювати репліки діалогу, адекватно реагувати на репліки співрозмовника;
- навчання дітей розпочинати діалог, використовувати ініціативні репліки, створювати діалогічні єдності та власні мікродіалоги;
- створення діалогів різних функціональних типів у процесі лінгвістичних та рольових ігор;
- актуалізація набутих знань, умінь і навичок у процесі спілкування у комунікативно мовленнєвих ситуаціях як на уроках, так і у позаурочний час.

Результати експериментальної роботи дозволили дійти висновку щодо ефективності й результативності розробленої експериментальної моделі та правомірності висунутої гіпотези.

У **висновках** викладено результати дослідження, основні з них такі.

У дослідженні визначено педагогічні умови, розроблено експериментальну модель і методику розвитку зв'язного діалогічного мовлення учнів перших класів загальноосвітньої школи засобами текстів різних жанрів.

1. Діалогічне мовлення – це вид зв'язного мовлення, що характеризується безпосереднім обміном висловлюваннями між двома або декількома особами, має специфічну побудову та особливий спосіб зв'язку реплік за допомогою діалогічних знаків, створює особливі інтонаційні структури, є найважливішим засобом комунікації у суспільстві.

Зв'язне діалогічне мовлення - це безпосередній обмін висловлюваннями між двома або декількома особами, структурною одиницею якого є діалогічна єдність, що об'єднує відносно автономні пари реплік, у середині яких є особливо тісний змістовий зв'язок за допомогою діалогічних знаків. Діалогічні знаки розглядаємо як опорні слова попередньої репліки в діалогічній єдності, що несуть основне змістове навантаження висловлювання.

2. Текст є одним з найкращих засобів розвитку зв'язного мовлення молодших школярів загалом та розвитку діалогічного мовлення, зокрема. Він створює всі необхідні умови для навчання мови, розвитку мовних здібностей, навичок та виховання мовної особистості. У дослідженні використовувалися такі жанри художніх текстів, як казка, оповідання, вірш.

3. Критеріями розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників виступили: ініціативність спілкування із показниками: вміння починати діалог, вживати відповідну ініціативну репліку (повідомлення, запитання, спонування) з художнього тексту, вміння підтримувати розмову, додаючи до репліки експериментатора реактивно-ініціативну репліку із змісту художнього тексту, вміння стимулювати співрозмовника до висловлювання, продовжувати діалог; репродуктивно-творче діалогізування з показниками: вміння швидко реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи репліки як з художнього тексту, так і свої власні (імпровізовані), вміння продукувати

діалогічні єдності різних видів, уміння продукувати власні діалоги різних функціональних типів за змістом текстів різних художніх жанрів; мовленнєво-змістовий з показниками: емоційна забарвленість діалогу (використання відповідної інтонації слів – здивування, радощі, недовіри тощо та позамовних засобів (міміка, жести), типи, види та кількість реплік, кількість діалогічних єдностей.

4. На основі якісних і кількісних показників констатувального етапу дослідження було детерміновано вихідні рівні розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників: високий, достатній, задовільний, низький, у стані формування. Було з'ясовано, що високого рівня сформованості діалогічного мовлення досягли 3,3% учнів ЕГ та 1,6% КГ. На достатньому рівні перебували 5% (ЕГ) і 6,6% (КГ) першокласників. Дітей із задовільним рівнем розвитку діалогічного мовлення було 31,7% та 36,7% відповідно в експериментальних та контрольних групах. Більша частина дітей – 41,6% (ЕГ) й 38,4% (КГ) досягли низького рівня. Розвиток діалогічного мовлення у стані формування було зафіксовано у 18,3% дітей в експериментальних та 16,6% контрольних групах.

5. Педагогічними умовами, що передбачали ефективний розвиток діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів виступили: забезпечення комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку зв'язного мовлення першокласників; створення розвивально-мовленнєвого середовища з наявними емоційно-позитивними стимулами до діалогізування; використання художніх текстів різних жанрів, зорієнтованих на розвиток діалогічного мовлення; поетапність навчання діалогізування: навчання реплікування, засвоєння діалогічних єдностей різних видів, складання мікродіалогів, створення діалогів різних функціональних типів.

6. Відповідно до теоретичних позицій дослідження та визначених педагогічних умов було розроблено експериментальну модель розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів, яка обіймала чотири послідовних етапи: когнітивно-репродуктивний, ініціативно-продуктивний, ініціативно-творчий, творчо-імпровізаторський. Метою першого етапу було забезпечення навчально-виховного процесу необхідним експериментальним матеріалом та ознайомлення дітей з діалогом як формою мовлення та реплікою як найменшою одиницею діалогу. На другому етапі діти занурювалися в активну мовленнєву діяльність за змістом художніх текстів різних жанрів. Метою третього етапу було навчання дітей об'єднувати засвоєні діалогічні єдності в мікродіалоги згідно із запропонованими навчально-комунікативними ситуаціями та художніми текстами різних жанрів. На четвертому етапі діти самостійно створювали діалоги різних функціональних типів на основі прочитаного тексту та запропонованої комунікативної ситуації.

7. Результати дослідного навчання засвідчили, що в експериментальних групах відбувся значний перерозподіл учнів щодо рівнів розвитку діалогічного мовлення першокласників на констатувальному і прикінцевому зрізах. Високий рівень був виявлений у 21,7% учнів ЕГ (в учнів КГ – 5%); достатній рівень був притаманний 40% першокласників ЕГ і 18,3% – КГ; задовільний рі-

вень розвитку діалогічного мовлення був властивий 31,7% ЕГ дітей і 43,4% КГ; на низькому рівні розвитку діалогічного мовлення перебували 6,6% дітей ЕГ та 25% КГ; рівень розвитку у стані формування в контрольній групі становив 8,3%, в експериментальній групі дітей з таким рівнем виявлено не було.

8. У процесі експериментального навчання з'ясувалося, що розвиток зв'язного діалогічного мовлення учнів першого класу загальноосвітньої школи проходить певні послідовні стадії, а саме:

- знайомство дітей із поняттям діалог, усвідомлення значущості діалогу в житті людей, навчання створювати репліки діалогу, адекватно реагувати на репліки співрозмовника;

- навчання дітей розпочинати діалог, використання ініціативних реплік, створення діалогічних єдностей та власних мікродіалогів;

- створення діалогів різних функціональних типів у процесі лінгвістичних та рольових ігор;

- актуалізація набутих знань, умінь і навичок у процесі спілкування у комунікативно-мовленнєвих ситуаціях як на уроках, так і у позаурочний час.

Водночас проведене дослідження не вичерпує на повне розкриття означеної проблеми. Потребує подальшого вивчення розвиток діалогічного мовлення рідною мовою учнів старших класів загальноосвітньої школи, забезпечення наступності й спадкоємності в роботі учителів школи першого, другого і третього ступенів загальноосвітньої школи.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Беляєва О.В. Текст як засіб розвитку зв'язного мовлення /О.В.Беляєва // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. - №3. – Одеса: ПДПУ, 1999. – С. 96 – 101.
2. Беляєва О.В. Спілкування та комунікація як аспект мовленнєвої діяльності /О.В.Беляєва // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. -№ 9 – 10. – Одеса: ПДПУ, 2000. – С. 32 – 38.
3. Беляєва О.В. Гра як засіб розвитку діалогічного мовлення /О.В.Беляєва // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. - № 9 – 10. – Одеса: ПДПУ, 2000. – С. 104 – 112.
4. Беляєва О.В. Навчання аудіювання як основи мовленнєвої діяльності на початковому етапі /О.В.Беляєва // «Вересень» Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. - № 3 (17). – Миколаїв: МОІППО, 2001. – С. 84 – 88.
5. Беляєва О.В. Аудіювання як основа комунікативного процесу /О.В.Беляєва // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. -№ 6 – 7. – Одеса: ПДПУ, 2002. – С. 75 – 81.
6. Беляєва О.В. Розвиток діалогічного мовлення як чинник формування особистості молодшого

школяра /О.В.Беляєва // «Вересень» Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал.- № 3 – 4 (29 – 30). – Миколаїв: МОППО, 2004. – С. 84 – 89.

7. Беляєва О.В. Аналіз стану підготовки вчителів початкової школи до розвитку діалогічного мовлення першокласників /О.В.Беляєва // Зб. пед. пр. Педагогічні науки. - Випуск 41. – Херсон: ХДУ, 2006. – С. 241 – 245.

8. Беляєва О.В. Механізми аудіювання та шляхи їх розвитку у початковій школі /О.В.Беляєва // Зб. пед. пр. Педагогічні науки.- Випуск 44. – Херсон: ХДУ, 2007. – С. 73 – 77.

9. Беляєва О.В. Специфіка розуміння тексту учнями початкових класів /О.В.Беляєва // Зб. пед. пр. Педагогічні науки.-Випуск 49. – Херсон: ХДУ, 2008. – С. 45 – 49.

10. Беляєва О.В. Розвиток зв'язного мовлення дітей шести років як шлях до розвитку мовної особистості: матеріали Всеукр. наук-практ. конф. [Оновлення змісту та форм дошкільної і початкової освіти України], (Миколаїв, 21 листопада 2003 року). – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 211 – 213.

11. Беляєва О. Використання нетрадиційних форм розвитку діалогічного мовлення першокласників: матеріали Междунар. научно-практ. конф. [Образование в современном обществе: проблемы, теория, практика], (Одесса, 25 – 27 сентября 1996года). – Одесса, 1996. – С. 165 – 166.

12. Беляєва О.В. Навчання аудіювання учнів початкових класів: Навчально-методичний посібник /Олександра Беляєва. – Миколаїв: МОППО, 2006. – 80с.

13. Беляєва О.В. Розвиток діалогічного мовлення учнів початкових класів: Навчально-методичний посібник /Олександра Беляєва. – Миколаїв: ОПППО, 2009. – 116 с.

Анотація

Беляєва О. В. Методика розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. – Одеса, 2009.

У дисертації досліджувалася проблема розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників у процесі опрацювання текстів різних жанрів. Розроблено й науково обґрунтовано експериментальну модель розвитку зв'язного діалогічного мовлення у першому класі загальноосвітньої школи, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів: когнітивно-репродуктивного, ініціативно-продуктивного, ініціативно-творчого і творчо-імпровізаторського; визначено педагогічні умови, що передбачали ефективний розвиток діалогічного мовлення першокласників засобами текстів різних жанрів, виявлено критерії розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників (ініціативність спілкування, репродуктивно-творче діалогізування, мовленнєво-змістовий) з їх показниками, схарактеризовано вихідні рівні розвитку зв'язного діалогічного мовлення першокласників: високий, достатній, задовільний, низький, у стані формування.

Ключові слова: зв'язне мовлення, діалог, зв'язне діалогічне мовлення, художній текст, діалогічний знак, першокласники.

Аннотація

Беляева А.В. Методика развития связной диалогической речи первоклассников в процессе работы с художественными текстами разных жанров. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского. – Одесса, 2009.

Первая глава «Теоретические основы развития связной речи» посвящен теоретическому анализу научной литературы по вопросам определения понятий «речь», «связная речь», «связная диалогическая речь», «общение», «текст» в психологическом, лингвистическом и педагогическом аспектах, раскрыта сущность устной, разговорной и диалогической речи, исследована специфика понимания текста учащимися начальных классов, проанализированы программы для первого класса (украинский язык), учебники, календарное планирование, конспекты уроков развития речи, анкеты учителей.

Под связной диалогической речью мы понимаем непосредственный обмен высказываниями между двумя или несколькими людьми, структурной единицей которой является диалогическое единство, которое объединяет относительно автономные пары реплик, в середине которых есть тесно содержательная связь с помощью диалогических знаков. Диалогические знаки мы рассматриваем как опорные слова предыдущей реплики в диалогическом единстве, которые выполняют основную содержательную нагрузку высказывания.

Во втором разделе «Экспериментальное исследование развития диалогической речи первоклассников в процессе работы с текстами разных жанров» определены критерии и показатели развития связной диалогической речи; дана характеристика степени и уровня сформированности диалогической речи; определены педагогические условия эффективного развития связной диалогической речи первоклассников в процессе работы над текстами разных жанров, определены принципы построения экспериментального изучения; предлагается теоретическое обоснование экспериментальной модели развития связной диалогической речи в процессе работы с художественными текстами разных жанров; определены качественные и количественные результаты констатирующего и контрольного этапов эксперимента.

Критериями развития связной диалогической речи первоклассников выступили: инициативность общения с показателями: умение начинать диалог, используя соответствующую инициативную реплику из художественного текста, умение поддерживать разговор репликами из текста, умение стимулировать собеседника к высказыванию, продолжать диалог; репродуктивно-творческое диалогизирование с показателями: умение быстро реагировать на реплику собеседника, используя

реплики из художественного текста или собственные реплики, умение создавать диалоги разных функциональных типов на тему, предложенную в тексте; рече-содержательный с показателями: эмоциональность диалога, типы, виды и количество реплик, количество диалогических единств.

К каждому критерию и показателю разработана серия экспериментальных заданий на основе текстов разных жанров, которая дала возможность определить степень и уровень развития диалогической речи первоклассников: высокий, достаточный, удовлетворительный, низкий, на уровне формирования.

На формирующем этапе эксперимента была разработана экспериментальная модель развития диалогической речи первоклассников в процессе работы с художественными текстами разных жанров, которая охватывала четыре взаимосвязанных этапа. Целью когнитивно-репродуктивного этапа было обеспечение учебно-воспитательного процесса необходимым экспериментальным материалом, ознакомление детей с диалогом как формой речи и репликой как наименьшей единицей диалога. Целью второго – инициативно-продуктивного этапа было углубление детей в активную речевую деятельность по содержанию художественных текстов разных жанров. Основным заданием этого этапа было научить детей начинать диалог, используя соответствующую реплику из художественного текста и поддерживать диалог, стимулируя собеседника к разговору. На третьем – инициативно-творческом этапе основным заданием было научить детей объединять усвоенные диалогические единства в микродиалоги в соответствии с предложенными учебными коммуникативными ситуациями и художественными текстами разных жанров. Целью четвертого – творчески-импровизаторского этапа было обучение детей самостоятельно создавать диалоги разных функциональных типов на основе прочитанного текста и предложенной коммуникативной ситуацией.

В процессе экспериментального обучения выяснилось, что развитие связной диалогической речи учащихся первого класса общеобразовательной школы проходит последовательные стадии: знакомство детей с понятием диалог, осознание значения диалога в жизни людей, формирование умения создавать реплики, адекватно реагировать на реплики собеседника, обучение детей проявлять инициативу в диалоге, создавать диалоги разных функциональных типов в процессе лингвистических и ролевых игр, использование полученных знаний и умений в процессе общения на уроках и внеурочной деятельности.

Результаты экспериментальной работы позволили сделать выводы об эффективности и результативности разработанной экспериментальной модели и правомерности гипотезы.

Ключевые слова: связная речь, диалог, связная диалогическая речь, художественный текст, диалогический знак, первоклассники.

Belaeva O.V. Methods of development of coherent dialogic speaking of first-year pupils in the process of working with fiction texts of different genres. – Manuscript.

The thesis for competition for the candidate of pedagogical science academic degree by speciality 13.00.02 – Theory and Methods of Education (the Ukrainian language). – The K. D.Ushinsky South Ukrainian University – Odesa, 2009.

The thesis deals with the problem of development of coherent dialogic speaking of first-year pupils in the process of working with texts of different genres. The experimental methods of development of coherent dialogic speaking of first-year pupils at schools of general education has been developed and scientifically validated, that consists of four interrelated stages: cognitive-reproductive, initiative-productive, initiative-creative and creative-improvisational; pedagogical conditions making provision for effective development of coherent dialogic speaking of first-year pupils by means of texts of different genres have been identified; the criteria of development of coherent dialogic speaking of first-year pupils (initiative, reproductive and creative dialogic speaking, language and semantic) have been disclosed with their indicators; initial levels of development of coherent dialogic speaking of first-year pupils have been characterized: high, sufficient, satisfactory, low, in the state of formation.

Keywords: coherent speaking, dialog, coherent dialog speaking, fiction text, development of speaking.